

VYTAUTAS SINICA

Vilniaus universitetas

TAUTŲ ATEITIS EUROPOS INTEGRACIJOS PERSPEKTYVOJE

The Future of Nations in the Perspective
of European Integration

SUMMARY

The aim of this article is to answer the question, whether the existence of political nations and national states is compatible with ongoing European integration. The study examines the impact of deepening integration on the political nations and national states in Europe. Leaving other criteria aside, projects of European integration are assessed on the basis of their effect on political nations and national states. European integration itself is seen in the perspective of the theoretical and historic dilemma between universalism and particularism. The modern ideologies of cosmopolitanism and nationalism are modern forms of this dilemma that has existed since the end of eighteenth century. The project of unified Europe is explained as an attempt to solve the everlasting tension between factual separation of humanity in a self-defined and limited communities and the normative ideal of the unity of mankind. After World War II this attempt took various forms. An unsuccessful Catholic attempt by Christian democratic leaders in 1950s tried to recreate Western Christendom. A Cosmopolitan one became dominant in 1970s and has itself divided into two main trends that are rivals in today's visions of European integration – „pure cosmopolitanism“ and Neo-Marxism.

SANTRAUKA

Straipsnio tikslas – atsakyti, ar politinių tautų ir nacionalinių valstybių egzistavimas suderinamas su vykstančia Europos integracija. Nagrinėjama didėjančios integracijos įtaka Europos politinėms tautoms ir nacionalinėms valstybėms, bet atsižiūjama nuo kitų integracijos vertinimo kriterijų, o patys Europos integracijos projektai vertinami iš teorinės ir istorinės universalizmo-partikuliarizmo dilemos perspektyvos. Modernusis kosmopolitizmas ir nacionalizmas suprantami kaip šios dilemos forma nuo XVIII a. pabaigos. Vieningos Europos projektas aiškinamas kaip mėginimas išspręsti nuolatinę įtampą tarp faktinio žmonijos susiskirstymo į save apibrėžiančias konkrečias bendruomenes ir normatyvinio žmonijos vienybės idealo. Po Antrojo

RAKTAŽODŽIAI: Europos integracija, kosmopolitizmas, europeizacija, politinė tauta, nacionalinė valstybė.

KEY WORDS: European integration, cosmopolitanism, europeization, political nation, national state.

pasaulinio karo šis mėginimas įgavo įvairias formas. Katalikiškoji vizija buvo nesėkmingas pokario pradžios krikščionių demokratų lyderių bandymas atkurti Vakarų krikščioniją. Kosmopolitinė vizija tapo dominuojančia aštuntajame dešimtmetyje ir skilo į dvi pagrindines šakas – „grynąją kosmopolitinę“ ir neomarksistinę. Jos ir šiandien konkuruoja dėl Europos integracijos krypties.

Kosmopolitinės vizijos ribotumas ir nacionalizmo neišvengiamybė

Nacionalizmas kaip judėjimas, siekiantis tautų ir valstybių geografinių sienų sutapimo ir tautinės savimonės puoselėjimo²⁸, suklestėjo Vokietijoje XIX a. pradžios idealistų romantikų darbuose. Romantizmo idealistai, kaip ir Apšvietos racionalistai, rėmėsi visuotinio proto prielaida, tačiau pastarieji laikė jį statišku gamtos dėsningumu, o idealistai – kūrybine jėga, besireiškiančia žmonijos evoliucijoje. Visai kaip Kantas tiki gamtos, G. Hegelis tiki istorijos protingu planu evoliucijos keliu tobulai išskleisti žmogaus prigimtį. Tačiau Hegeliui tai pasiekama ne pasaulinėje pilietijoje, o valstybėse, atspindinčiose konkrečias tautines kultūras ir jų išsivystymo ir pasiektos laisvės lygį²⁹. Tą pačią žmonijos evoliucijos tautinių kultūrų pažangos pavidalą idėją skelbė ir J. Herderis. Šioje perspektyvoje, lygiai kaip ir kosmopolitinėse švietėjų žmonijos pažangos vizijose, kiekvienas atskiras žmogus tėra savo rūšies (tautos ar žmonijos) egzempliorius (*specimen*), vertingas tiek, kiek dalyvauja bendrame kultūros pažangos procese³⁰. Sekuliarioje modernio filosofijoje žmogus praranda savo autentišką vertę.

Kosmopolitizmo kontekste nacionalizmas atsirado kaip judėjimas, apibrėžiantis vienintelę galimą žmonių organizacijos formą – nacionalinę valstybę. Kosmopolitizmas ir nacionalizmas pagrįsti izoliuoto individo samprata. Kosmopolitizmas siūlo individus išmokyti konkuruoti tobulai civilizuotai – laikantis sutartų taisyklių,

apibrėžiančių priimtinus veikimo būdus tokioje konkurencinėje kovoje. Nacionalizmas tokią tvarką atmeta, nes supranta, kad individas gali atsakingai elgtis tik tam tikro individų skaičiaus atžvilgiu. Tačiau nacionalistai tiki, kad bent žmonijos dalies (tautos) atžvilgiu galima angažuotis ir būti nebe visuomene, o bendruomene. Kiekviena tauta turi gyventi hobiškosios kovos su kitomis tautomis sąlygomis, nes visos tautos visada siekia būti žmogiškos gamybos lyderėmis.

Moderniojo nacionalizmo atsiradimas ir gyvybingumas užprogramuotas pačiose kosmopolitizmo prielaidose. Požiūris į individus kaip vieningos žmonijos narius verčia klausyti, koku mastu individas gali būti angažuotas ir atsakingas visai žmonijai. Šio klausimo aktualumą supratęs Jean-Jacques Rousseau teigė, kad kiekviena tauta turi savo unikalią filosofiją³¹. Po šiuo teiginiu slypi prielaida, kad tikras žmonių ryšys yra gilesnis ir ne instrumentinis – tai simpatija kaip gebėjimas įsijausti į kito žmogaus psichines būsenas. Tai leidžia labiau susisieti bendrijoms, bet jos gali būti tik baigtinės, nes kultūriniai skirtumai galiausiai tampa per dideli šiai simpatijai egzistuoti. J.-J. Rousseau nesutinka su švietėjų skelbta visuotinio proto iliuzija. Kiekvieno krašto gyventojų būdas susiformuoja unikaliai ir jokie įstatymai ar nuostatos negali būti primetami vienos bendrijos kitai³². Kosmopolitizmo ir nacionalizmo priešprieša šiuo požiūriu yra racionalumo ir simpatijos kaip žmonių santykius grindžiančių principų priešprieša.

Ir Kantas traktate *I amžinąją taiką* teigė, kad žmonijos susiskirstymas tautomis yra būtina ir natūrali žmonių formuojančios gamtos plano dalis³³. Ypač taikliai nacionalizmo atsiradimo neišvengiamybę ir tikrąsias priežastis atskleidė H. Arendt veikale *Totalitarizmo ištakos* aptardama vadinamąsias žmogaus ir anglo teises. Žinia, dar Disraeli pareiškė, jog „anglo teisės yra geresnis dalykas už žmogaus teises“, už ko slypėjo britams būdingas Rousseau suvokimas, kad kiekviena tauta turi savo mąstymą ir iš jo kylančias bei paveldimas nuostatas, laisves ir teises, kurias tik ji pati pajėgi užtikrinti³⁴.

Iš H. Arendt svarstymų aiškėja, kad modernių tautų, nacionalizmo ir galiausiai nacionalinių valstybių atsiradimo tikroji politinė priežastis yra tai, kad žmonija, arba pasaulio pilietija, paprasčiausiai negali laiduoti individo kaip abstraktaus žmogaus teisių. Tas abstrakčias teises sutikrovinti paverčiant konkrečiomis ekonominėmis, socialinėmis ir politinėmis teisėmis pajėgia tik politiškai susiorganizavęs pasaulinės pilietijos segmentas, jau nuo Revoliucijos laikų pavadintas *people* – tauta-liaudis arba modernioji politinė tauta. Prancūzijos *peuple* buvo pirmoji savo rūšies žmonių bendrija, švietėjų ir Revoliucijos politinis konstruktas, o jos skiriamasis bruožas buvo revoliucinė sąmonė ir polinkis totalizuotis – savo Revoliucija pasiekti viso pasaulio išlaisvinimą.

Tačiau nacionalizmo suklestėjimą lėmė ne tik suvokimas, kad neįmanoma pasirūpinti visa žmonija ir garantuoti jos teisių bei laisvių. Atomizuota visuomenė, grindžiama vien instrumentiniu racionalumu, yra nepakankama žmonių organizacijos forma, nes toks ryšys nestabilus. Kad valstybė būtų tvirta, būtina jos atskaitos bendruomenė, kurios ryšiai

būtų ne tik grįsti racionalumu, bet ir organiški³⁵. Pilietinėje visuomenėje žmonės sąveikauja tik paviršutiniškai, tačiau vis tiek jaučia turį bendrumo, o tai liudija, kad egzistuoja fundamentalus ir universalus bendrumo pamatas. Tad tautos klausimas iškyla iš pačios žmogaus prigimties kaip būtinybė turėti kolektyvinį tapatumą ir bendrumą su kitais žmonėmis nepaisant jokių naudos santykių.

Tik XX a. galutinai suvokta, kad tauta kaip apibrėžta partikuliarinė pasaulinės pilietijos dalis ir valstybė kaip jos organizacijos forma yra gyvybiškai būtinos tariamai universaliam individui. Kartu tai paaiškina nacionalizmo gvybingumą ir jo nuolatinį atgimimą, kuris, pasak Isiaho Berlino, „yra vienas galingiausių, o kai kuriuose regionuose pats galingiausias mūsų laikų judėjimas“³⁶ ir kurio sėkmė pačiam I. Berlinui atrodė natūrali, nes „poreikis priklausyti lengvai atpažįstamai grupei, bent jau nuo Aristotelio, buvo laikomas natūralia žmonių reikme, [ir] manyta, jog bendri protėviai, bendra kalba, papročiai, tradicijos, atmintis, ilgas gyvenimas toje pačioje teritorijoje sukuria visuomenę.“³⁷ Būtent šiais kriterijais tautinį tapatumą apibrėžė nacionalizmas, tapęs toks stiprus, nes modernybėje žmogui praradus transcendentinę dimensiją, jo empiriškai pažinūs bruožai tapo esminiais tapatumo elementais.

Modernių tautų poreikis
universalizuotis ir ankstyvieji
jo sprendimo būdai

Apšvietos idėjas internalizavę prancūzai nacionalizmui būdingą universalumo poreikį patenkino unikaliai apeidami reikalavimą naikinti tapatumus. Jie paradoksaliai pretendavo į universalumą,

nes XVIII a. atsiradęs žodis „civilizacija“ reiškė būtent pačių prancūzų kultūrą, kurios ideologinė forma buvo Apšvieta. Prancūzai patys „išrado civilizaciją“ – iki XVIII a. Europos gyventojai nemanė priklausantys kokiam vieningai civilizacijai, o jų pasiūlytoji civilizacija apėmė žmonių bendriją, kalbančią *lingua franca* ir skaitančią *philosophes* veikalus, kuriais žavėtasi visose Europos sostinėse.

Revoliucijos metu prancūzų tauta manėsi sėkmingai derinanti universalizmo ir partikuliarizmo principus, nes manė esanti istorijos avangarde ir pačia savo tautine kultūra reprezentuojanti visą žmoniją³⁸. Suvokdami save kaip ribotą nacionalinį darinį – tautą, tuo pat metu suvokė save ir kaip universalios žmogiškumo išikūnijimą, nes skleidė pasauliui aukščiausią žmonijos sąmonę. Tačiau jau Kantas atskleidė čia slypinčią problemą: Apšvieta ir jos galutinė išraiška – Žmogaus teisių deklaracija – iškelia į politinę sceną pagal apibrėžimą vienišą teises turintį modernų individą, kuriam nenumatoma jokių pareigų, išskyrus laiduoti kitiems tas pačias teises.

Rasės samprata, tikrovėje pasireiškusios įvairių formų *pan-* judėjimais (pangermanizmas, panslavizmas ir t. t.), buvo kitas mėginimas suteikti tautoms universalumą. Rasizmas įmanomas, nes grindžiamas ta pačia konkurencijos logika, kuria remiasi ir „žmonijos avangardo“ teorija. Tauta siekia pagrįsti savo universalumą, ko padaryti empiriškai neįmanoma be revoliucijos, todėl, remdamasi pseudomokslinėmis teorijomis, konstruoja rases. Rasė yra nevykęs universalios žmonijos pakaitalas, tačiau ir jis traktuojamas ne kaip visuma, o kaip pranašiausia žmonijos dalis. Taigi ir tauta gali įsitvirtinti tik teigdama savo rasi-

nį pranašumą, kuris pasirinktas pranašumo kriterijumi dėl paprastumo legitimuojant rasistines pretenzijas tuometinio tariamai objektyvaus mokslo vardu.

Projektas buvo pasmerktas žlugti, nes pačios tautos yra iš dalies sukonstruotos ta prasme, kad greta objektyvaus prado (tautos narius telkiančios istorinės atminties, kultūros, kalbos, papročių, bendro likimo pojūčio) turi ir būtiną subjektyvų jį dėmenį (dažniausiai skirtingu moderno laikotarpiu sukonstruotą sąmoningą tautos narių tapatinimąsi su savąja tauta).

Vadovaujantis nuostata, kad kosmopolitizmas ir nacionalizmas yra modernūs amžinos universalizmo-partikuliarizmo dilemos sprendiniai, galima rasizmą traktuoti kaip nacionalizmo teorinės ir vertybinės krizės išraišką. Kaip pats nacionalizmas parodo moderniojo kosmopolitizmo nepakankamumą ir ribotumą bei iš to kylančią būtinybę jam išikūnyti baigtinesne nacionalizmo forma, taip ir rasizmo atsiradimas atskleidė analogišką nacionalizmo ribotumą bei jame iš pat pradžių glūdėjusią būtinybę įgyti universalesnį moralinį ir politinį matmenį, be kurio tautinis principas išsigimsta ir gali reikštis tik iškreiptomis ir agresyviomis formomis.

Taigi modernioji universalizmo ir partikuliarizmo įtampa pasižymi tuo, kad moderniuųjų tautų istorijoje atsiskleidžia kaip nuolatinė tautų kova, privalanti turėti nugalėtojus ir pralaimėtojus, o nugalėtojai prisiima teisę pretenduoti į visos žmonijos reprezentantų vaidmenį. Jei žmonija po Hobbeso yra nuolatos konstruojama, šis buvimas žmonijos avangarde yra nepaprastai svarbus, nes suteikia teisę vaidinti „konstruotojų“ vaidmenį – tikriausi žmonės yra tie, kurie ir konstruoja žmoniją.

Šią problemą, galutinai susiformavusią po prancūzų civilizaciją pasauliui skeidusio Napoleono karų, XIX a. ilgai slėpė Vienos kongreso įtvirtintos taikos suteikta ramybė, tačiau sekuliaraus nacionalizmo kuriama įtampa nedingo ir prasiveržė Prūsijos-Prancūzijos karu, kurio dalyvis Friedrichas Nietzsche užčiuopė ir įvardijo būtent šią pamatinę nacionalizmo dilemą.

F. Nietzsche's kosmopolitizmo-nacionalizmo problemos sprendimas

Vieningos Europos projekte iš pat pradžių juntama F. Nietzsche's užčiuopta įtampa. Normatyviai Europa yra unifikuotos žmonijos modelis, bet realybėje jos gyventojai gali egzistuoti tik pačioje valstybėje apsibrėžiančiomis politinėmis bendrijomis. Tai įtampa tarp normatyvaus universalumo ir partikuliarios realybės, atgimusi Nietzsche's darbuose, kurių turinys – žmonijos ar bent Europos visų narių vienybę leidžiančio pagrindo paieš-

kos. Nietzsche suprato, kad suvienytos Europos neįmanoma mąstyti kaip ne tautos. Europinis tapatumas jam skeidėsi kaip tos pačios dimensijos kategorija kaip ir tautinis tapatumas, o tai reiškia, kad vėliau išpopuliarėjusi formulė „vienodai jaustis europiečiu ir savo tautos atstovu“ Nietzsche'į atrodė neįmanoma.

Jis suprato, kad transcendentinės dimensijos neturinčias tautas galima suvienyti tik mechaniškai, šitaip amžiumi pralenkęs Europos integracijos projektus: Europos tėvų krikščioniškoji Europos unifikacijos vizija rėmėsi būtent Nietzsche's atmesta iliuzija, kad Europoje dar egzistuoja prielaidos atkurti viduramžišką krikščionijos vienybę. Sekuliarių Europos tautų vienybės nebuvimo problemą Nietzsche pasiūlė spręsti kaip ir XVI a. religinius karus – tada nutarta likviduoti sielą, o dabar – tautas, nors pats Nietzsche šį pasiūlymą teikė nenoromis, įspėdamas apie naikinančias jo pasekmes³⁹. XX a. Nietzsche's išvadamis besivadovavusiems Europos vienytojams beliko nuspręsti, kaip sunaikinti tautas.

Literatūra ir nuorodos

- ²⁸ Anthony D. Smith, *Nacionalizmas XX amžiuje*. Iš anglų k. vertė A. Degutis. Vilnius: Pradai, 1994, p. 69–73.
- ²⁹ Vosylius Sezamanas, Vokiečių idealizmas XIX a. pradžioje ir tautos problema. *Raštai. Filosofijos istorija ir kultūra*. Sud. L. Anilionytė. Vinius: Mintis, 1997, p. 625–626.
- ³⁰ Anthony D. Smith, Romanticism and Nationalism, *The Antiquity of Nations*. Cambridge: Polity Press, 2008, p. 239.
- ³¹ Leo Strauss, *Natural Right and History*. Chicago: University of Chicago Press, 1953, p. 257.
- ³² Bronislavas Genzelis, Žanas Žakas Ruso ir jo socialinė koncepcija. Žanas Žakas Ruso, *Rinktiniai Raštai*. Iš prancūzų k. vertė L. A. Skūpas, sud. A. Rybelis. Vilnius: Mintis, 1979, p. 14.
- ³³ Imanuelis Kantas, Į amžinąją taiką. *Politiniai traktatai*, p. 137–138.

- ³⁴ Hannah Arendt, *Totalitarizmo ištakos*. Iš anglų k. vertė A. Šliogeris. Vilnius: Tyto Alba, 2001, p. 189.
- ³⁵ Žr. Ferdinand Tönnies, *Community and Civil Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- ³⁶ Isaiah Berlin, Nacionalizmas. *Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją*. Iš anglų k. vertė ir sudarė leidykla „Amžius“. Vilnius: Amžius, 1995, p. 40.
- ³⁷ Ten pat, p. 40–41.
- ³⁸ Christopher Coker, *Twilight of the West*. Oxford: Westview Press, 1998, p. 12.
- ³⁹ Stefan Elbe, *Europe. A Nietzschean Perspective*. London: Routledge, 2003, p. 55; Friedrich Nietzsche, *Žmogiška, pernelyg žmogiška*. Iš vokiečių k. vertė A. Tekorius. Vilnius: Alma Littera, 2008, p. 228.

B. d.